

BAĞIMSIZLIĞIN ONUNCU YILINDA AZERBAJCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ (1991-2001)

Nâzim CAFERSOY'

This essay aims to evaluate relations between Azerbaijan and Russia in the light of the ten years of independence after the dissolution of the USSR. The author studies the process of the relationships between the two independent nations that has been formed in the last ten years, in terms of the historical perspective and in the framework of periodic developments and fundamental factors shaping their relations.

Giriş

S SCB'nin çöküşünün ardından Güney Kafkasya'da ortaya çıkan üç devletten biri olan Azerbaycan Cumhuriyeti, komşuları ile ilişkilerini yeni bir düzlemde kurma çabası içine girmiştir. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti için komşularıyla ilişkiler içinde en fazla önem arz edeni, ülkenin kaderi üzerinde tarihsel açıdan son iki yüz yıl içinde belirleyici konumda olan Rusya ile ilişkiler olmuştur. Rusya ile ilişkiler artık eyalet - merkez arasındaki ilişkiler boyutundan çıkmış ve iki bağımsız devlet arasında eşit statülü ilişkiler düzlemine yerleşmiştir.

Bu çalışmada yeni koşullarla gelişen ilişkiler süreci değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, Azerbaycan - Rusya arasında ilişkilerin, Azerbaycan'da değişen iktidarlar ve koşullar içinde önemli ölçüde farklılaştığı göz önüne alınarak, ilişkilerin üç farklı döneme-Mütellibov dönemi, Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidarı dönemi ve Aliyev

¹ ASAM Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masası,

Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 286-316.

dönemine-aynı olarak incelenmesinin doğru olacağı düşünülmüştür. İlk iki dönem genel çerçeve içinde özet olarak incelenirken, Aliyev dönemi ikili ilişkileri etkileyen Karabağ, BDT, petrol ve Çeçenistan boyutu ışığında incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada incelenen başka bir konu da, Putin'in iktidara gelmesi ile Rusya'nın, diğer eski SSCB bölgelerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da azalan etkinliğini onarma iddiası ve bu yönde günümüz koşullarına uydurulan yeni Rus dış politikası çerçevesinde, iki ülke arasındaki ilişkilerdir. En sonda ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin genel bir değerlendirmesinin yapılmasına çaba gösterilmiştir.

1. Azerbaycan Jeopolitiğinde Rusya

Coğrafi bakımından Kafkasya'da yerleşen ve kuzeyden Rusya ile komşu olan Azerbaycan için Rusya ile ilişkiler ve bunun biçimi özel önem taşımaktadır. Azerbaycan için Rusya'nın önemi, coğrafi açıdan ortak sınıra sahip olması ve daha da önemlisi, tarihsel geçmişten kaynaklanmaktadır. Bu büyük komşu ülke, tarihsel süreç içinde Azerbaycan'ın kaderini etkileyen en önemli etken olmuştur. Rus İmparatorluğu, Gacar İran'ıyla yaptığı 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları ile, Azerbaycan'ı Kuzey ve Güney olmak üzere paylaşmış ve iki Azerbaycan arasındaki bölünme sınırı Aras nehri olarak belirlenmiştir. 1917 Ekim Devrimi ile Rus İmparatorluğunun dağılmasından da istifade eden Mehmet Emin Rezulzade liderliğindeki Azerbaycan'ın bu karmaşık politik ortamda, 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlık uzun sürmemiş; 28 Nisan 1920'de, XI Kızıl Ordu'nun saldırısı ile Azerbaycan yeniden, bu defa Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. SSCB ismi altında Rusya egemenliği 1991 yılına kadar sürmüş, Azerbaycan'ın 18 Ekim'de bağımsızlığını ilan etmesi ile ilişkiler yeni bir boyut almıştır.

Rusya için Azerbaycan'ın önemi, bu ülkenin jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Prof. Nesip Nesibli, Azerbaycan'ı Rusya için cazip kılan jeopolitik nedenleri aşağıdaki biçimde sıralamaktadır:²

.....
**Rusya için Azerbaycan'ın
 önemi, bu ülkenin
 jeopolitik konumu
 ve zengin doğal
 kaynaklarından
 kaynaklanmaktadır.**

² Elhan Poluhov, "Osnavnie Napravleniya Vneşnepolitičeskovo Kurso Azerbaydjanskoy Respubliki na Sovremennom Etape (Çağdaş Dönemde Azerbaycan Dış Politikasının Temel Yönleri)" kaynak. http://www.ca-c.org/journal/cac05_1999/

1. Azerbaycan'ı etki alanında tutmak, Rusya'ya kendi etkisini Yakın Doğu'ya ve Ortadoğu'ya yayma; dahası, Azerbaycan'ı stratejik hava kuvvetleri için ileri üs olarak kullanma olanağı vermektedir;
2. Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, ekonomik açıdan Rusya'nın ilgisini çekmekte ve onu uzak dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarmaktadır;
3. Rusya Azerbaycan'ı etki alanında tutmakla Türk dünyasını parçalamış, Türkiye'nin (dolayısıyla ABD'nin) etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına yayılmasını engellemiş olur;
4. Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinliğinin sağlamakla, İran'ın, bu eski Sovyet cumhuriyeti Müslüman ülkeye etkisini engellemiş olur;
5. Rus politik düşüncesine göre, ortak ekonomik ve politik mekanının oluşturularak Azerbaycan'ın burada yer almasının sağlanması "Rusça konuşan nüfusun güvenliği" için gereklidir.

Bunlar dışında Azerbaycan'ın etkinlik alanında kalması Rusya'ya İran'la doğrudan ilişki kurma fırsatı vermektedir.³

2. Tarihsel Süreç İçinde Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Azerbaycan'ın, devlet olarak Rusya ile ilişkilerinin tarihi, 15. yüzyıla, Rusya'nın III İvan döneminde (1462-1505) merkezi devlet oluşumunu tamamlanmasına kadar uzanır.⁴ 15. yüzyılda Sefevi-Rusya düzleminde başlayan ve esasen ticari ilişkiler biçiminde ortaya çıkan bu süreç, Rusya'nın sıcak denizlere çıkma biçiminde formüle edilen dış politika anlayışında Kafkasya'yı, bu bağlamda Azerbaycan'ı, önemli duruma getirmiştir. Hazar kıyılarına inmeyi amaçlayan I. Petro'nun Prut seferinde (1711) Osmanlı tarafından yenilgiye uğratılması bile, Rusya'nın Hazar bölgesine ilgisi azaltmamıştır. I. Petro'nun Hazar'a inme girişimleri 1723 Petersburg ve 1724 İstanbul Anlaşmaları ile Derbent, Bakü, Salyan ve Lenkeran gibi bölgelerin Rusya'ya verilmesi ile sürmüştür.⁵

Rusya, 19. yüzyılın başına kadar bölgede önemli bir ilerleme sağlayamamış; Azerbaycan'daki yeni Rus ilerlemesi, 1801 yılında,

³ Poluhov, "Osnavhiç Noupravleniya Vneşnepolitifeskova Kursa Azerbaydjonskoy Respubliki"

⁴ Ziya Bünyadov v.d., Azerbaycan Tarihi, Bakü, Azerbaycan Devlet Basımevi 1994, s. 386.

⁵ Bünyadov, Azerbaycan Tarihi, s. 505.

Kuzey Gürcistan'a bağlı olan Gazah ve Şemşeddil bölgelerinin Rusya tarafından işgali ile yeni bir aşamaya girmiştir.⁶ Azerbaycan'da Rus ilerlemesi süreci, 1804 yılında Gence hanlığının işgali, bunun ardından 1806 yılında başlayan birinci Rusya-Gaçar İran'ı savaşının sonunda 1813 yılında imzalanan Gülistan ve 1826-1828 yılındaki ikinci savaşın ardından imzalanan Türkmençay anlaşmaları ile, Azerbaycan'ın kuzeyinin Rusya'nın egemenliği altına geçmesi ile tamamlanmıştır.

1917 Ekim Devrimine kadar Çarlık Rusya'sında eyalet (müstemele) konumunda bulunan Kuzey Azerbaycan'da 1918-1920 döneminde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. 28 Nisan 1920 işgalinden sonra Azerbaycan, 1922 yılında resmen kurulan SSCB'ye, Zakafkasya Federe Sosyalist Cumhuriyetinin bir parçası olarak üye yapılmış ve bu statüsü 1937'de değiştirilerek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin doğrudan SSCB'ye üyeliği biçiminde 1991 yılına kadar sürmüştür.⁷

3. Mütellibov Dönemi:

"Rusya'ya rağmen Rusya ile" Politikasının Çöküşü

Azerbaycan, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan edene kadar, 1918-1920 dönemindeki kısa süreli Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti deneyimi dışında, yaklaşık iki yüz yıl boyunca, Rusya-Azerbaycan ilişkileri merkez-eyalet düzeyinde, Rusya'nın Azerbaycan üzerinde egemen olması anlayışı içinde yürütülmüştür. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı ve 21 Aralık 1991'de SSCB'nin hukuken sona ermesi, yeni ilişkiler düzlemini gündeme getirmiştir. Bağımsızlığın ilanı sırasında görevde bulunan Mütellibov iktidarı, Rusya ağırlıklı bir politika izlemiştir. Bu politika çerçevesinde, Mütellibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na vücut veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır.⁸ Ancak bu anlaşma, muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmamıştır. Bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden Mütellibov, Rusya ile ilişkileri dış politikasının en başat unsuru olarak görmüş; özellikle Karabağ sorununun çözümünde bu ülkeden yardım beklemiştir. Rusya

⁶ Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, s. 570.

⁷ Rusya'nın *Zakafkasya* diye adlandırdıkları bölge, onlara göre Kafkas dağlarının arkasında bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı içine almaktadır. Bu bölge Türkiye'de Güney Kafkasya ve Batıda Transkafkasya olarak bilinmektedir.

⁸ Eldar İsmayılov v. d., *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, Öğretmen, 1995, s.341.

.....

Mütellibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya Ordusu 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında aktif rol alması ile çökmüştür.

.....
ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya Ordusu 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında aktif rol alması ile çökmüştür.

Hocalı katliamının ardından Mütellibov muhalefet tarafından 6 Mart 1992'de istifaya zorlanmış ve anayasaya göre, 18 Mayıs 1992'ye kadar devlet başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Memmedov Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranmış, BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli tutum takınmıştır. Mütellibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT katılma anlaşması, bu dönemde de parlamento tarafından onaylanmamış; Yakup Memmedov, 21 Mart 1992'de Kiev'de yapılan BDT toplantısına katılmamış; Azerbaycan temsilcileri, BDT'ye ilişkin hiçbir anlaşmaya imza atmamışlardır.¹¹

Yakup Memmedov, Rusya'nın Azerbaycan politikasını değerlendirirken, Rusya'nın Karabağ sorununda sürekli Ermenistan'ın yanında olduğunu; hatta bu savaşın, Ermenistan ve Rusya'nın Azerbaycan halkına karşı tek yanlı savaşı olduğunu ifade etmiştir.¹² Memmedov, Rusya'nın Ermenistan'a ordu kurması için her türlü desteği verirken, Azerbaycan'ın bu yöndeki girişimlerini sürekli engellemeye çalıştığını belirtmiştir.¹³

Rusya, 1992 yılı Nisan ayının ilk haftasında Azerbaycan politikasında bazı değişiklikler yapmıştır. Bunun ilk belirtileri Nisan ayının üçünde, Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in Bakü ziyaretinde ortaya çıkmıştır. Rusya Azerbaycan politikasında bazı olumlu değişiklikler yaparak 4 Nisan'da Azerbaycan'ı resmen tanıyan ve diplomatik ilişkiler kuran

⁹ "Rusya Neden Azerbaycan'ı Tanımıyor", *Ülfet*, 8 Şubat 1992.

¹⁰ "Rusya Neden"

¹¹ "Rusya, Ermenistan Aracılığı ile Azerbaycan'a Baskı Yapma Çabası'nda", Yakup Memmedov'la mülakat, Halk Gezeti (Halk Gazetesi), 27 Mart 1992.

¹² Ibid, "Rusya, Ermenistan Aracılığı ile"

¹³ Ibid, Rusya, Ermenistan Aracılığı ile"

108. ülke olmuştur.¹⁴ Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in 4 Nisan'da yapılan Bakü ziyaretinin gündemini diplomatik ilişkiler kurmak, Bakü'de Rusya Büyükelçiliğini açmak, çeşitli anlaşmaları imzalamak, BDT askerlerinin statüsünü belirlemek ve Karabağ sorununun çözümünü görüşmek oluşturmuştur.¹⁵ Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile görüşmenin ardından yaptığı basın toplantısında Karabağ sorununa değinen Kozirev, sorunun çözümünün Yeltsin için bir kaç günlük iş olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Bu arada, Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge sağlamak amacıyla, Rusya parlamentosu da Aralık 1991'de imzalanan Ermenistan-Rusya Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını onaylama kararını Azerbaycan'la benzeri bir anlaşma imzalanana kadar ertelemiştir.¹⁷ Bu tutum değişikliğini, ABD Dışişleri Bakanı Baker'ın 12 Şubat'taki Azerbaycan ziyaretinin yanısıra, Azerbaycan'ın BDT'ye ilişkin olumsuz tutumu, AĞİK'in Karabağ sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlaması gibi gelişmelerle ilişkilendirmek mümkündür.

Aynı günlerde, Rusya siyasi yönetimi, bir yandan yumuşama eğilimleri gösterirken, öte yandan Azerbaycan'ın, BDT askerlerinin bölgeden çıkması ve ülkedeki tüm eski Sovyet ordusu silahlarının Azerbaycan'a verilmesi talebini dikkate almamıştır.¹⁸ Rus Ordusunun, BDT Ordusu kisvesi altında olsa bile, ülkede, özellikle Karabağ'da kalmasına itiraz eden Azerbaycan, bunun bedelini Karabağ savaşında ağır yenilgilerle ödemiştir. Karabağ'da bulunan Rus Ordusuna mensup birlikler Ermenistan'a yerleşme gerekçesi ile kışlarından ayrılmış ve 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın, 17 Mayıs'ta da Laçın'ın işgal edilmesinde Ermenilere büyük askeri destek vermişlerdir. Şuşa'nın işgalinin, İran'ın taraflar arasında arabuluculuk yaparak Tahran'da anlaşma imzalandığı, 9 Mayıs gününde gerçekleştirilmesi, Rusya'nın bölgede kendi dışında kimsenin etkili olmasını istemediğinin bir işareti olarak yorumlanabilir.

4. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Dönemi: Rus Etki Alanından Kurtulma Girişimleri

Rusya'nın bölgede etkinliğini koruma çabalarını hızlandırdığı bir dönemde iktidara gelen AHC, Rusya ile ilişkilerde büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bir defa, AHC'nin liderliğini yaptığı halk hareketi özde Rus İmparatorluğundan kurtulma mücadelesi olmuştur.¹⁹

¹⁴ "Kozirev : Yeltsin Karabağ Anlaşmazlığını Bir Kaç Günde Çözer", *Azadlıq* (Özgürlük), 7 Nisan 1992.

¹⁵ Ibid, "Kozirev: Yeltsin"

¹⁶ Ibid, "Kozirev: Yeltsin"

¹⁷ Ibid, "Kozirev: Yeltsin"

¹⁸ "Şahin Musayev: Rusya Yine Dikta Ediyor", *Azadlıq*, 7 Nisan 1992.

¹⁹ Edalet Tahirzade, *Elçibey'le 13 Saat Yüzyüze*, Bakü, 1999, s. 26.

.....
 : **İlişkiler sürecinde her iki**
 : **ülke yönetimlerinin**
 : **demokratik kimliklerinin**
 : **öne çıktığı bu dönem,**
 : **Rusya'nın eski SSCB**
 : **mekanında etkinliğini**
 : **kaybetmeye direnişini**
 : **simgeleyen yakın çevre**
 : **kavramının, Rusya**
 : **Dışişleri Bakanı Andrey**
 : **Kozirev tarafından Ocak**
 : **1993'de gündeme**
 : **getirilmesi ve Şubat'ta**
 : **Yakın Çevre Doktrini'nin**
 : **Rusya Güvenlik Konseyi**
 : **ve Nisan'da da Yeltsin**
 : **tarafından onaylanması**
 : **ile değişmiştir.**

.....

çeşitli alanlara ilişkin toplam 30 işbirliği anlaşması imzalamıştır. Rusya'nın, AHC iktidarının Azerbaycan'ı Rusya'nın etki alanından çıkarma ve eşit ilişkiler kurma politikasına karşı çeşitli dönemlerde iki farklı yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür.

12 Haziran 1992- Aralık 1992 arasını içeren birinci dönemde, Rusya yönetimi bu politikayı anlayışla karşıladığını, AHC'nin Azerbaycan'dan Rus Ordusunun çıkarılması taleplerine, BDT'ye girmeye direnmesine ve iki ülke ilişkilerinin siyasi ve ekonomi alanlarında eşitlik ilkesi çerçevesinde geliştirme isteklerine olumlu yanıtlar vererek ve iki ülke arasında "ağabey-kardeş" ilişkisinin bittiğini ifade ederek göstermiştir. Rusya'nın bu tavrını, 1987'de SSCB lideri Gorbaçov'e karşı demokratikleşme isteği ile mücadeleye başlayan ve 12 Haziran 1991'de Rusya Sovyet Sosyalist Federasyonu Devlet Başkanı seçilmesinin ardından bu isteğini demokratik ve bağımsız Rusya'yı gerçekleştirmeye dönüştüren Başkan Yeltsin'in, bağımsızlığın ardından bu çizgisini sürdürmekte kararlı olması ve görev verdiği Yegor Gaydar hükümetinin dış politik arenada eski SSCB cumhuriyetleri ile karşılıklı çıkar ve isteğe dayanan eşit ilişkiler geliştirme arzusu ile açıklamak mümkündür. AHC'nin 19-21 Ağustos 1991'de Moskova'daki darbe girişimine karşı mücadelede

Sürekli olarak tam bağımsız devlet olma söylemini kullanan AHC, Azerbaycan'ın bağımsızlığına en büyük tehdit olan Rusya ile ilişkilerini hep güvenli ve iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtma çabası içinde olmuştur. AHC iktidarı Rusya ile ilişkilerini anılan düzleme oturtmak için bir yandan Azerbaycan'daki Rus etkinliğini kırma yoluna giderek Rusya'nın yayılma alanı olarak ortaya çıkan BDT üyeliğini reddetmiş, Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılmasını istemiş ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AĞİK ve ABD aracılığı ile dengeyi sağlamağa çalışmıştır. Öte yandan, AHC iktidarı eşit ikili ilişkiler geliştirmek için Rusya'yla bir genel Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile

Yeltsin'i destekleyen ilk hareket olması da bu dönemde Yeltsin Rusya'sı ile olumlu ilişkiler geliştirmede önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

İlişkiler sürecinde her iki ülke yönetimlerinin demokratik kimliklerinin öne çıktığı bu dönem, Rusya'nın eski SSCB mekanında etkinliğini kaybetmeye direnişini simgeleyen yakın çevre kavramının Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından Ocak 1993'de gündeme getirilmesi ve Şubat'ta *Yakın Çevre Doktrini*'nin Rusya Güvenlik Konseyi ve Nisan'da da Yeltsin tarafından onaylanması ile değişmiştir. Yeni dönem (Ocak-Haziran 1993) Rusya'nın Azerbaycan'a karşı daha katı davranması, Ermenileri saldırılar için teşvik etmesi ve hatta Rus askerlerinin Kelbecer işgaline katılması biçiminde gelişmiştir. 26 Mayıs'ta Azerbaycan'ı terk eden son Rus tümeninin ayrılmadan önce Azerbaycan Savunma Bakanlığına bırakması gereken silahları AHC iktidarını sona erdiren 4 Haziran darbesinin liderine bırakması ise bu dönemin doruk noktası olmuştur.²⁰

5. Aliyev Dönemi: Denge Politikasında Rusya

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidarına gelmesi süreci, Rusya'nın Azerbaycan'da AHC iktidarını düşürmek için ortaya koyduğu 4 Haziran Gence isyanı ile başlar. Ülkede meşru iktidara karşı silahlı eylem sürecinde Elçibey tarafından Meclis Başkanlığı görevini üstlenmek ve sorunun çözülmesinde yardımcı olmak için 15 Haziran 1993'de Bakü'ye davet edilerek Meclis başkanı seçilen Haydar Aliyev, Devlet Başkanı Elçibey'in kendi deyimiyle ülkede iç savaşı önlemek için 17 Haziran'da Bakü'yü terk ederek Keleki'ye gitmesinin ardından Milli Meclis'in 24 Haziran 1994'te verdiği kararla Meclis Başkanı sıfatıyla aynı zamanda devlet başkanlığı yetkilerini de üstlenmiştir.

Aliyev'in iktidara gelmesi ile, genel yaklaşım itibariyle, Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönemin varolduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Rusya'yı yatıştırma politikası dönemi olarak görülebilecek Haziran 1993-Şubat 1994 dönemi; ikincisi ise, Rusya'nın Azerbaycan'daki "makul çıkarlarını" karşılayarak Rusya'yı kızdırmama, fakat önceki iktidarın Batı ile yakınlaşma politikasını sürdürme dönemi olarak nitelendirilebileceğimiz Şubat 1994 döneminden günümüze kadar olan dönem.

²⁰ Azerbaycan Halk Cephesi döneminde Azerbaycan -Rusya ilişkileri konusunda daha ayrıntılı değerlendirmeler için *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)*, Ankara, ASAM Ankara Çalışmaları serisi no 1, Ekim 2000 ve *Azerbaycan Halk Cephesi İktidar Döneminde Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, Temmuz 2000. künyeli çalışmalarımıza başvurulabilir.

Birinci dönem içerisinde, AHC iktidarının Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikasından kızgınlık duyan Rusya'nın yatıştırılması için bazı tavizler verilmiştir. Bu tavizlerin amacının Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskılarını azaltmak, Gence isyanında, Azerbaycan'ın güney bölgesindeki Lenkeran kentinde ilan edilen sözde Talış-Muğan Cumhuriyeti sorunun çözümünde ve özellikle Karabağ savaşında Rusya'nın tarafsızlığını veya olumlu müdahalesini sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Aliyev'in Rusya'yı yatıştırmak için yaptığı ilk şey, Meclis Başkanlığı seçimi sırasında yaptığı konuşmada Rusya ile ilişkilere de önem verilmesinin gerektiğini dile getirmesidir.²¹ Aliyev yönetimi, ardından 23 Haziran 1993'de Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin durdurulduğunu ve banka hesaplarının dondurulduğunu ilan etti.²² Daha sonra Aliyev'in Moskova ziyaretleri başladı. Aliyev bu ziyaretleri sırasında görüştüğü Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'e, Başbakan Çernomirdin'e ve diğer yetkililere, selefinden farklı dış politika yürüteceğini, Rusya ile ilişkileri güçlendireceğini ve BDT'ye üye olma isteğini beyan etmiştir.²³ Bu yatıştırma politikası sürecinde, Gence isyanının lideri Süret Huseyinov'un Başbakanlık görevine atanarak isyanın sona erdirilmiş, sözde Talış-Muğan Cumhuriyeti ilanın bölgedeki halk tarafından bastırılmış ve sorumlular hapse atılmıştır. Fakat Rusya'ya yaklaşma girişimlerinin Karabağ'da Ermeni işgallerini durdurulmaması ve Ekim 1993'e süren saldırılarda 6 rayon'un Ermenilerce işgali, Aliyev yönetiminin Rusya'yı yatıştırma politikasını sona erdirmesine neden olmuştur.²⁴

Rusya'nın Karabağ sorunundaki desteğinden umudunu büyük ölçüde yitiren Aliyev yönetiminin, kendi gücü ile Aralık 1993'de kaybedilen toprakları almak için yaptığı başarısız ve büyük asker kaybına neden olan saldırısı, 1994 başlarından itibaren Batılı şirketlerle petrol görüşmelerine yeniden başlanması ve 8-10 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti, Batıyla yakınlaşma politikası döneminin yeniden başladığını göstermiştir. Fakat Elçibey dönemindeki Batıya yaklaşımdan farklı olarak Aliyev'in bu kez sürekli, Rusya'yı çok fazla incitmemeye özen gösterdiğini, Rusya'nın olası tepkilerini, dikkatli söylemleri, petrol anlaşmalarında Rusya'ya pay verilmesi ile ve

²¹ Haydar Aliyev'in 15 Haziran 1993'de Azerbaycan Parlamentosunda yaptığı konuşma, kaynak: *Nazim Cafersoy'un notları*.

²² *Azerbaycan*, 29 Haziran 1993.

²³ Nesib Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahrir İttifakının Jeopolitik Kuşatması", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, sayı 4, Ağustos 2000, s. 65.

²⁴ *Rayon idari taksimat birimi olup Türkiye idari sisteminde tam olmasa da ile uygun düşmektedir.*

Azerbaycan'ın Rusya ile ikili ve BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirme biçiminde torpillemeğe çalıştığını görüyoruz.²⁵

Aliyev döneminde, Rusya'nın Azerbaycan politikasının, AHC iktidarı döneminde tahribata uğrayan mevkilerin *Yakın Çevre Doktrinine* uygun olarak onarılması, bu bağlamda Rus ordusunun yeniden Azerbaycan'a yerleşmesi, Batının bölgeye uzanmasının engellenmesi ve Azerbaycan yönetiminin bunu yapmasını sağlaması üzerine kurulmuş olduğu söylenebilir.

Aliyev yönetimi döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin genel seyrini bu şekilde çizdikten sonra, ilişkilerin gelişiminin Karabağ sorunu, BDT, petrol ve Çeçenistan olayları çerçevesinde incelenmesi uygun olacaktır.

a) Karabağ Sorunu

Aliyev'in 15 Haziran 1993'te Meclis Başkanı seçilmesi, Karabağ'da Ermeni saldırılarının güçlendiği döneme denk gelmiştir. Aliyev iktidarı döneminde Rusya'nın Karabağ sorunu üzerindeki politikası, dört dönem içerisinde ele alınabilir. Haziran 1993-Aralık 1994, Rusya'nın Karabağ sorunu tekrar tekeline alma girişimleri dönemi; Aralık 1994-Aralık 1996, Rusya'nın sorunun çözüm konusundaki başat konumunu AGİT Minsk Grubu çerçevesinde sürdürdüğü dönem; Aralık 1996-Mart 1999, Rusya'nın Minsk Grubundaki başat konumunu kaybederek bunu Batılı devletlerle, özellikle ABD ile paylaşma zorunda kaldığı dönem; Mart 1999- günümüze, Rusya'nın, Karabağ sorununda inisiyatif tek başına ele alan ABD'nin bu konumunu kırma için çaba gösterdiği dönem.

Birinci dönemde (Haziran 1993-Aralık 1994), Rusya'nın Karabağ politikasının amacı, Minsk Grubuna kaptırdığı tekel pozisyonu geri alma ve sorunun çözümünü kendi inisiyatifinde sağlama ve bu sorunu kullanarak Azerbaycan'da kaybettiği pozisyonunu geri alma ve barış gücü

.....
: **Birinci dönemde (Haziran**
: **1993-Aralık 1994),**
: **Rusya'nın Karabağ**
: **politikasının amacı, Minsk**
: **Grubuna kaptırdığı tekel**
: **pozisyonu geri alma ve**
: **sorunun çözümünü kendi**
: **inisiyatifinde sağlama ve**
: **bu sorunu kullanarak**
: **Azerbaycan'da kaybettiği**
: **pozisyonunu geri alma ve**
: **barış gücü adı altında** :
: **kendi askerlerinin** :
: **bölgeye yerleşmesini** :
: **sağlama olmuştur.** :
:
:

adı altında kendi askerlerinin bölgeye yerleşmesini sağlama olmuştur. Bu politika çerçevesinde Rusya'nın yaptığı ilk şey, Karabağ sorunundaki tek etkili gücün kendisi olduğunu, sorunu AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözüme yanlısı olan Azerbaycan'a göstermekti. Bu yönde yeni girişimin startı, Rus destekli 4 Haziran 1993 darbesi ile verilmiştir. Darbenin neden olduğu karmaşayı fırsat bilen Ermeniler, saldırıya geçerek Ağdam rayonunun bir bölümünü (26-28 Haziran 1993), Fizuli (23 Ağustos 1993), Cebrayıl (25-26 Ağustos 1993), Gubadlı (31 Ağustos 1993) ve Zengilan rayonlarını (28 Ekim-3 Kasım 1993) işgal etmişlerdir.²⁶ Azerbaycan Devlet Başkanı Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade, AGİT Minsk Grubu görüşmelerinde Ermeni temsilcilerine bu işgallerin nedenini sorduğunda, Ermeni temsilci "Dağlık Karabağ dışındaki arazilerin işgal edilerek bir güvenlik kuşağı oluşturma önerisinin Ruslardan geldiğini, bu önerinin kendi işlerine geldiğini ve onların yardımı ile işgali gerçekleştirdiklerini ifade ettiğini" belirtmiştir.²⁷

Rusya da, arabuluculuk yapma gerekçesi ile 17 Haziran 1993'te taraflar arasında ateşkes sağlama girişimlerine başlamıştır.²⁸ Bu sırada, Karabağ'da Ermeni saldırıları sürerken 15 Haziran 1993'te başlayan AGİT Minsk Grubu görüşmeleri, Ekim 1993 sonuna kadar devam etmiş, fakat hiçbir sonuç çıkmamıştır.²⁹ Ancak, paralel görüşmeleri sürdüren Rusya, bu durumu kullanarak inisiyatifi ele geçirmiş, kendisinin arabuluculuğu ile 4-5 Mayıs 1994'te Bişkek'te biraraya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Parlamento Başkanları ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni ve Azerbaycanlı toplumlarının temsilcileri tarafından Bişkek Ateşkes Protokolü; bu protokole uygun olarak 9 Mayıs'ta Azerbaycan, Ermenistan Savunma Bakanları ve Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler arasında ateşkes anlaşması imzalanmış ve 12 Mayıs 1994'te ateşkes yürürlüğe girmiştir.³⁰ Rusya Temsilcisi Vladimir Kazimirov'un ateşkesin üç aylık süre için yapılması ve bu sürenin sonunda tarafların tekrar Rusya'nın aracılığı ile bir araya gelmesi yönünde kabul

²⁵ Aliyev Rusya'nın büyük ülke olduğunu, Azerbaycan'ın bu ülke "il"e iyi ilişkiler geliştirmek istediğini belirtiyordu. Kaynak, "Aliyev on Ties With Russia and Other Topics", *Rossiyskaya Gazeta*, 20 Ağustos 1994'den aktaran Zbigniew Brezezinski ve Paige Sullivan (der.), *Russia and The Commonwealth of Independent States*, New York, The Center for Strategis and International Studies, 1997, s. 233.

²⁶ www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm

²⁷ Vefa Guluzade, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Nedenleri, Sonuçları, Geleceği", Vefa Guluzade, *Geleceğin Ümitleri*, Bakü, Azerbaycan Basımevi, 1999, s. 107.

²⁸ www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm

²⁹ Manvel Sarkisyan, *Politicheskii Problemi Kavkaza i Armeniya. Politika Armenii v Regione* (Kavkaslarda Politik Sorunlar ve Ermenistan, Ermenistan'ın Bölge Politikası), Erivan, The Armenian Center for National and International Studies yayını, 1995, s. 54.

³⁰ www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm

edilmeyen önerisi, Guluzade tarafından Rusya'nın Karabağ sorunundaki kilit rolünü sürdürme isteği olarak yorumlamıştır.³¹

Ateşkes imzalanmasından sonra, ardından Kazimirov, Haziran ve Temmuz aylarında sık-sık Bakü, Erivan ve Hankendi'ni ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuştur.³² Kazimirov yaptığı görüşmelerin amacının, "ateşkesin güçlendirilmesi ve Büyük Siyasi Anlaşmanın hazırlanması olduğunu" ifade etmiştir.³³ Azerbaycan, barış planı çerçevesinde sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Temmuz ayında bir açıklama yapan Aliyev, Rus askerlerinin bölgeye AGİT Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edeceklerini belirtmiştir.³⁴ Rusya'nın arabuluculuğu ile Ağustos-Eylül 1994'te Moskova'da görüşülen *Büyük Siyasi Anlaşma* müzakerelerinden bir sonuç çıkmaması, aynı zamanda Rusya'nın tek başına arabuluculuk yapma girişimlerinin başarısızlığa uğraması anlamına gelmiştir.

Eylül 1994'te inisiyatifin Rusya'nın eline geçmesi ve AGİT'le Rusya arasında sorunun çözümü için arabuluculuk yapma konusunda bir rekabetin yaşanması gerginliğe sebep olmuştur. Rusya'nın sorunun çözümündeki inisiyatifini ve tek başına barış gücü göndermesini önlemek için AGİT Kıdemli Memurları Komitesi 16 Eylül 1994'te sorun bölgesine yerleştirilecek barış gücünün çok uluslu olması gerektiği konusunda karar almıştır.³⁵ Kararda bölgeye gidecek barış gücünde bir devletin en fazla %30 oranında askeri güç bulundurabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, arabuluculuk girişiminde rekabeti önlemek ve görüşmeleri tek çatı altında toplamak için, Aralık 1994'te AGİT Budapeşte zirvesinde tek başkanlı Minsk Grubu içerisinde ikili eşbaş-

³¹ Guluzade, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması", s.108.

³² V. Mityayev, "Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktke (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)", www.zakavkazya.org.

³³ V. Mityayev, "Roissiya" (Rusya'nın önerdiği Büyük Siyasi Anlaşma, basına yansıdığı kadarı ile, Karabağ sorununun dört aşamalı çözümünü öngörmekteydi: ilk aşamada, tarafların askeri kuvvetlerinin 5-10 km geri çekilmesi, iki gün içerisinde Ermeni kuvvetlerinin Ağdam ve Fizuli'den çıkarılması, barış gücü ve gözlemcilerin bulunduğu güvenlik kuşağı oluşturulması; ikinci aşamada Ermeni kuvvetlerinin Cebrayıl'dan çıkması, rehin ve savaş esirlerinin karşılıklı değişimi, Ağdam ve Fizuli göçmenlerinin geri dönmesi; üçüncü aşamada üç hafta içinde Zengilan, Gubatlı ve Kelbecer'in Ermenilerce boşaltılması, Ermenistan'dan geçerek Nahçıvan'a giden doğal gaz hattının çalıştırılması, demiryol ve karayolu ulaşımının tekrar başlatılması; son aşamada Dağlık Karabağ'ın Laçın ve Şuşa'nın statüsünün tartışılması. Kaynak: Mityayev, "Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktke")

³⁴ V. Mityayev, "Roissiya"

³⁵ Arsen Gasparyan, "Dinamika Krabakskogo Konfliktke i Rol Rossiyskoy Federasii v Ego Uregulirovanii (Dağlık Karabağ Sorununun Dinamiği ve Rusya Federasyonu'nun Sorunun Çözümündeki Rolü)", www.ca-c.org/journal/cac06_1999

.....
 : **Görüşmelerde Rusya'nın**
 : **daimi eşbaşkan**
 : **statüsünde bulunması,**
 : **dönemsel olarak değişen**
 : **diğer eşbaşkanın**
 : **Kafkaslarda stratejik**
 : **çıkarları bulunmayan**
 : **İsveç ve Nisan 1995'den**
 : **itibaren Finlandiya**
 : **olması, AGİT Minsk Grubu**
 : **çerçevesindeki**
 : **görüşmelerde Rusya'nın**
 : **inisiyatifi elinde**
 : **tutmasını sağlamıştır.**

eşbaşkanlık sistemi ile sürdürülmüştür.³⁶ Görüşmelerde Rusya'nın daimi eşbaşkan statüsünde bulunması, dönemsel olarak değişen diğer eşbaşkanın Kafkaslarda stratejik çıkarları bulunmayan İsveç ve Nisan 1995'den itibaren Finlandiya olması, AGİT Minsk Grubu çerçevesindeki görüşmelerde Rusya'nın inisiyatifi elinde tutmasını sağlamıştır. Rusya ve Finlandiya'nın eşbaşkanlıkları döneminde, taraflar arasındaki görüşmeler, Rusya'nın önerdiği *Büyük Siyasi Anlaşma* yapılması önerisi çerçevesinde yürütülmüştür.³⁷ Görüşmelerde en çok tartışılan gündem maddesini Ermenistan Ordusunun işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkması ve Azerbaycanlı göçmenlerin evlerine geri dönmesi oluşturmuştur.³⁸ Taraflar arasındaki görüşmelerde Azerbaycanı temsil eden Vefa Guluzade, sonuçsuz kalan görüşmelerin esas suçlusunun AGİT Minsk Grubu'nun Rusyalı eşbaşkanı Kazimirov olduğunu belirtmiş; onun ve Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik görüşmelerde Ermenileri yönlendirdiklerini ifade etmiştir.³⁹ Görüşmelerde Rusya'nın inisiyatifi eline aldığı ve Ermenilerle koordineli hareket ettiğinin en

kanlık sistemi oluşturulmuştur.³⁶ Budapeşte zirvesinde Rusya'ya Minsk Grubu içinde daimi eşbaşkanlık statüsü verilirken, NATO ve Rusya'nın ortak barış gücü oluşturması ve bu kuvvetlerin ilke olarak Dağlık Karabağ'a yerleştirilebileceği karara bağlanmıştır.³⁷ Böylece, AGİT, Rusya'ya Minsk Grubu Daimi Eşbaşkanlık görevini vererek, sorunun çözümünün AGİT çerçevesinden çıkmasını ve Rusya'nın tekeline geçmesi önlenmeye çalışmıştır.

Şubat 1995'de, sorunu çözüm görüşmeleri yeniden Minsk Grubu çerçevesinde Moskova'da, ikili

³⁶ Gasparyan, "Dinamika"

³⁷ Sarkisyan, *Politiçeskiy Problemi Kavkaza i Armeniya*, s. 55.

³⁸ Sarkisyan, *Politiçeskiy*, s. 55.

³⁹ Gasparyan, "Dinamika Krabakskogo Konfliktı i Rol Rossiyskoy Federasii v Ego Uregulirovanii"

⁴⁰ Vefa Guluzade, "Lizbon Zirvesi: Mif mi Gerçek mi", *Gelecek Umutlar*, s. 134.

⁴¹ Guluzade, "Lizbon Zirvesi", s. 136-137. Hatta Guluzade Kazimirov'un Ocak 1994'te Moskova'da yapılan görüşmeler sırasında Dağlık Karabağ Ermenilerinin temsilcisi Arkadi Gukasyan'ı görüşmeler öncesi talimatlandırdığına şahit olduğunu belirtmiştir.

bariz örneklerinden biri, Mayıs 1996'da Rusya Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov'un Bakü ziyareti sırasında yaşanmıştır. Primakov, Azerbaycan'a, Dağlık Karabağ'la doğrudan görüşmelere başlamayı önermiştir. Bu öneri, daha önce Dağlık Karabağ Ermenilerinin görüşmelere, Ermenistan ve Azerbaycan taraflarının ortak ilkelerin belirlenmesinin ardından katılmasına razı olan Ermenistan temsilcisi Libardiyan tarafından ertesi gün aynen tekrarlanmıştır.⁴²

Rusya, sorunun AGİT çerçevesinde çözümünü istememiş, batılı bir devletin Minsk Grubu'nda eşbaşkanlığı yapmasını ciddiye almamış ve Batılıların Kafkaslar konusunda hiçbir şey bilmediğini savunmuştur. Gerçekten de, Batılılar Karabağ görüşmeleri sırasında pasif kalmışlardır.⁴³

Rusya'nın inisiyatifinde Minsk Grubunun sürdürdüğü başarısız kalan görüşmeler sürecinde, Aralık 1996'da Lizbon'da yapılan AGİT zirvesinde, önemli bir gelişme yaşanmıştır. Lizbon Zirvesi, Rusya'nın Minsk Grubundaki başat konumunu kaybederek, bunu Batılı devletlerle, özellikle ABD ile paylaşma zorunda kaldığı dönemin (Aralık 1996 -Mart 1999) başlangıcı olmuştur. Lizbon zirvesinde, Minsk Grubunun dönemsel olarak değişen eşbaşkanlık statüsü iptal edilmiş, daimi eşbaşkanlık sayısı üçe çıkartılmış ve Rusya'nın yanısıra, ABD ve Fransa da eşbaşkan statüsü ile Minsk Grubunda yer almıştır.⁴⁴ Böylece, Rusya'nın Minsk Grubu içerisindeki ayrıcalıklı konumu, diğer iki Batılı devlet tarafından dengelenmiştir. Rusya, Lizbon zirvesinin ardından Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülen Karabağ sorunu çözüm görüşmelerindeki başat konumunu kaybederek, görüşmelerde tutumunu diğer eşbaşkanlarla uyumlu hale getirmek durumunda kalmıştır. Üçüncü dönem süresince, Rusya bölgeyi daha iyi tanımanın avantajı ile, eskisi kadar yoğun olmasa da, yine bir takım önerileri, Minsk Grubu üyelerinin onayı ile, grup önerisi gibi Azerbaycan'a sunmaya çalışmıştır. Bunlar içinde en önemlisi AGİT

.....
Lizbon Zirvesi, Rusya'nın
Minsk Grubundaki başat
konumunu kaybederek,
bunu Batılı devletlerle,
özellikle ABD ile
paylaşma zorunda kaldığı
dönemin
(Aralık 1996-Mart 1999)
başlangıcı olmuştur.

⁴² Guluzade, "Lizbon Zirvesi", s.136-137.

⁴³ Guluzade, "Lizbon Zirvesi", s. 138. Görüşmelere Azerbaycan adına katılan Devlet Başkanı Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade bu pasifliği anlatırken, bir kez Minsk Grubunun ABD'li üyesi Jozef Pressli'nin, Azerbaycan tarafının ne öneri getirdikleri sorusuna cevaplarını dışarı çıkararak, hiçbir önerilerinin olmadığı biçiminde cevap verdiğini belirtmiştir.

⁴⁴ www. osce.org.

Minsk Grubu eşbaşkanlarının Kasım 1998'de Azerbaycan'ı ziyareti sırasında dile getirilmiştir.⁴⁵ Getirilen "ortak devlet" isimli yeni çözüm önerisinde, Azerbaycan'a Dağlık Karabağ'la yatay ilişkiyi içeren bir anlaşmayı imzalaması önerilmiştir.⁴⁶ Ermenilerin olumlu bulduğu bu anlaşma, Azerbaycan tarafından reddedilirken; Guluzade, yaptığı açıklamada bu önerinin Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın önerisi olduğunu ve Batılı devletlerin bunu kabul ettiğini ifade etmiştir.⁴⁷

AGİT'in, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü dikkate almayan ve Dağlık Karabağ'ın devlet statüsü ile tanınması anlamına gelen bu önerisinin ardından, görüşmeler sürecinde bir tıkanma yaşanmıştır. Bu tıkanma, ABD'nin Mart 1999'da Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarını Cenevre'de bir araya getirmesi ile aşılmaya çalışılmıştır. ABD'nin inisiyatifi ile Mart'ta başlayan, Devlet Başkanları arasındaki ikili doğrudan görüşmeler aralıklarla Ağustos 1999 sonuna kadar sürdürülmüştür. Azerbaycan basınında yer alan haberler, Aralık 1999 AGİT İstanbul Zirvesi'nde bir çerçeve anlaşmasının imzalanacağı yönünde olmuştur.⁴⁸ Rusya, Karabağ Sorunu çözüm görüşmelerinin ABD tekeline geçmesi anlamını taşıyan bu görüşmeleri engellemek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda, 2-3 Eylül 1999'de Bakü'yü ziyaret eden Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov yaptığı açıklamada Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın "ortak devlet" teklifinden vazgeçtiğini ve ülkesinin bundan sonra Kafkasya'ya daha fazla dikkat göstereceğini ifade etmiştir.⁴⁹ Ayrıca, 27 Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosu'nda Başbakan ve Meclis Başkanı dahil yedi üst düzey devlet görevlisinin öldürülmesinin üzerindeki sis perdesi de henüz kaldırılamamıştır. Ermenistan ve Azerbaycan Devlet Başkanlarının, sık sık görüşmelerin sonuçlanmasını engelleyen olay olarak nitelendirdikleri 27 Ekim 1999 parlamento saldırısını da, Rusya'nın Ermenistan'a bir gözdağı vermesi ve Karabağ sorununda kendisinin de oyunda olduğunun mesajı gibi değerlendirmesi mümkündür.⁵⁰ Bu olayın

⁴⁵ www.rferl.org/caucasus-report/1998/11/38-181198.html

⁴⁶ www.rferl.org/caucasus-report/.....

⁴⁷ "Azerbaycan AGİT Minsk Grubu'nun Yeni Önerilerini Resmen Ret Etti", Vefa Guluzade ile mülakat, Ayna, 21 Kasım 1998. (Rusya yalnız Karabağ görüşmeler sırasında tutumu ile değil, Ermenistan'la 1997 yılında yaptığı stratejik ortaklık anlaşması ve bu ülkeye hibe ettiği 1 milyar dolarlık silahla Ermenistan'ın yanında olduğunu ortaya koymuştur. Azerbaycan yetkilileri, en son olarak Devlet Başkanı Aliyev Şubat 2000'deki ABD ziyareti sırasında Rusya'nı Ermenistan'a hibe ettiği 1 Milyar dolarlık silah nedeniyle eleştirmiştir. Kaynak: *Yeni Müsavat*, 16 Şubat 2000.)

⁴⁸ Bu konuda dönemin Azerbaycan gazetelerinden *Yeni Müsavat*, *Azadlıq*, *525-ci Gezete* ve v. bakılabilir.

⁴⁹ *Azadlıq*, 4-6 Eylül 1999 ve *Azadlıq*, 3 Eylül 1999.

⁵⁰ "Ermeni-Azeri Diyaloğu El Altından Sürüyor", www.trt.net.tr, 23 Aralık 1999.

ardından Aralık 1999'da yapılan AGİT İstanbul Zirvesi'nde, Karabağ konusunda bir çerçeve anlaşması imzalanması gerçekleşmemiştir.

Rusya, son dönemde ABD'nin tarafların toprak değişimi karşılığı Karabağ sorunun çözme önerisinden rahatsız olduğunu zımnen de olsa ifade etmektedir. Bunun en çarpıcı örneği, Rusya'nın, basında sıkı sık taraflar arasında toprak değişiminde ismi geçen Ermenistan'ın Megri bölgesine konsolosluk açacağı açıklamasıdır.⁵¹

b) BDT

Rusya ile eşit ilişkiler geliştirmeyi savunan ve bu bağlamda BDT üyeliğini Rusya'nın etki alanına dönme olarak tanımlayan AHC iktidarının darbe ile düşürülmesinin ardından Haydar Aliyev'in iktidar gelmesi ile, BDT üyeliği konusundaki tartışmalar yeniden alevlenmiştir. Darbe ile meşru iktidarın düşürülmesi, yaz döneminde Karabağ savaşındaki yenilgiler, Rusya'nın Azerbaycan'a baskılarının sonucu olarak görülmüş ve yönetim tarafından, acilen Rusya'nın kızgınlığının azaltılması ve iyi ilişkiler kurulması gündeme getirilmiştir. Aliyev, daha sonraları "BDT üyeliğine katılmayı Rusya ile ilişkilerin iyileştirilmesinde ilk adım olarak görmekte olduğunu" belirtmiştir.⁵² Resmi basında propaganda yapılarak, kamuoyuna, BDT'ye girişin Karabağ sorunun çözümüne de yardımcı olacağı fikri işlenmiştir. BDT'ye katılma konusu 20 Eylül 1993'te Milli Meclis'te görüşülmüş ve Aliyev, burada üyeliğe itiraz edenlere, gerekli olan müttefikin kim olduğunu sormuştur.⁵³ Aliyev, Milli Meclis'in kabul kararının ardından 24 Eylül 1993'te Moskova'da BDT zirvesine katılarak üyelik anlaşmasını ve diğer resmi anlaşmaları, bu sırada ortak güvenlik ve iktisadi işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.⁵⁴ BDT'ye üyeliğin ardından Aliyev bir gazeteye verdiği demecinde "Azerbaycan halkının, bu kararın alınmasını Azerbaycan'ın yüksek çıkarlarını gerektirdiğini anladığını; BDT'ye üyeliğini, Rusya'nın etki alanına girmek anlamını taşımadığı ve kendisinin Rusya gibi büyük bir ülke ile normal ilişkiler geliştirmekten yana olduğunu" belirtmiştir.⁵⁵ Dö-

⁵¹ Noratert, (Ermenistan), 17 Mayıs 2000.

⁵² "Aliyev Urges "Closer Integration" in the CIS", Pavel Alekseev'in mülakatı, *Rossiyskaya Gazeta*, 15 Haziran 1994'den aktaran Zbigniew Brzezinski ve Paige Sullivan (der.), *Russia and The Commonwealth of Independent States*, s. 232.

⁵³ Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan ve Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması", s. 65.

⁵⁴ Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova", s. 65.

⁵⁵ "President Aliyev on the Present Situation and Joining the CIS", Aydın Mehtiyev'in mülakatı, *Nezavşisimaya Gazeta*, 14 Ekim 1993'den aktaran Zbigniew Brzezinski v.d., *Russia and The Commonwealth of Independent States*, s. 229.

yaklaşımına sahip diğer BDT üyeleri Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve bazen de Özbekistan'la koordineli biçimde hareket ederek güçlendirmeye çalışmıştır.

Aliyev, BDT çerçevesinde güvenlik ve savunma işbirliğini geliştirme konusundaki mesafeli tutumunu, Rusya ile, aynı alanda ikili ilişkilerde de sürdürmüştür. Aliyev yönetimi, Rusya'nın, Elçibey döneminde Azerbaycan'dan ayrılmış Rus Ordusunun yeniden geri dönmesi ve Azerbaycan'ın kendi askeri çıkar alanında tutulması için yaptığı girişimlere karşı ihtiyatlı davranmıştır. Rus Ordusunun, sınırların ortak korunması ve Karabağ sorununda barış gücü statüsü ile gelmesi gibi gerekçelerle Azerbaycan'a geri dönmesi yönünde yapılan öneriler diplomatik usullerle geri çevrilmeye çalışılmıştır. Bu konulardan sınırların ortak korunması konusu, 1994-1996 Çeçen savaşı sırasında özellikle önem kazanmış ve BDT zirve toplantılarındaki görüşmelerde temel konulardan biri durumuna gelmiştir.⁶⁰ Sınırların ortak savunulması konusunda iki ülke arasında yaşanan anlaşmazlığın en kritik dönemi Rusya Savunma Bakanı Graçev'in 9 Haziran 1994'te Bakü'ye yaptığı ziyarettir.⁶¹ Graçev ziyaret arifesinde yaptığı açıklamada, Azerbaycan bu konudaki tutumunu net olarak belirlemeye zorlayacağını belirtmiştir. Aliyev bu ziyaret öncesi İstanbul'daki NATO zirvesine katılarak ABD Dışişleri Bakanı, NATO ve Türkiye yetkilileri ile görüşmeler yapmış ve İstanbul ziyaretinin ardından Graçev'le görüşerek, diplomatik bir dille, Azerbaycan'ın bu tür sıkı askeri işbirliğine hazır olmadığını ifade etmiştir.⁶² Rusya'nın, Graçev'in Bakü ziyaretine kadar Ermenistan ve Gürcistan'da toplam beş askeri üs buldurması konusunda iki anlaşma imzaladığı göz önünde bulundurulursa, Azerbaycan'a Rus Ordusunun geri dönme girişimi başarısızlığa uğramış olmaktadır.

c) Petrol Faktörü

19. yüzyılın başından itibaren Azerbaycan petrollerini kendi tekelinde tutan Rusya 1991'de SSCB'nin çöküşünün ardından, karşısında mali ve teknolojik açıdan güçlü Batı şirketlerini bulmuştur. Rusya'nın Azerbaycan petrollerini kimseye kaptırmama yönündeki çabaları Azerbaycan'da AHC'nin iktidara gelmesi ile büyük bir darbe almış, Rusya bu dönemde Batılı şirketlerle yapılan petrol anlaşması görüşme-

⁶⁰ Hasan Kuliye, "Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi", *Avrasya Dosyası*, Kış 1996, cilt 3, sayı 4, s. 201.

⁶¹ Kuliye, "Rusya'nın", s. 201.

⁶² Kuliye, "Rusya'nın", s. 201.

sektörünü müttefik gibi kazanmak olduğunu söylemek mümkündür. Esasen Başbakan Çernomirdin'in de içinde bulunduğu Rusya'daki enerji lobisi Azerbaycan ile adil sıcak ilişkiler kurulması yönünde bir takım çabalar göstermiş, fakat, bu çabalar, Hazar'da sert politika yanlısı silahlı kuvvetler, askeri endüstri ve dışişleri çevrelerinin Rusya dış politikasındaki egemenliğini kıramamıştır. Bununun en iyi örneği, Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Grigori Karasin'in, 20 Eylül 1994'de imzalan "Yüzyılın Anlaşması"nın hemen ardından yaptığı açıklamada "Hazarda yapılan işlerin uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve ülkesinin bu anlaşmayı tanımadığını" beyan etmesidir.⁶⁷

Benzer açıklama, Dışişleri Bakanı Kozırev'in 22 Eylül'de İTAR-TASS ajansına verdiği mülakatta da dile getirilmiştir.⁶⁸

Rusya *Yakın Çevre Doktrini* çerçevesinde, bölgede Batının etkinlik kurması anlamına gelecek petrol anlaşmalarına direnmeye çalışmış, zaman zaman yukarıda belirttiğimiz şekilde açıklamalarla bu anlaşmaların işleve sokulmasını engellemek istemiştir.

Rusya'nın petrol konusundaki engelleme girişiminde kullandığı başka bir unsur, Hazar'ın statüsü sorunudur. Rusya, Hazar'ın hukuki statüsünün özel deniz olduğunu iddia etmiş ve bu denizdeki kaynakların, kıyı devletleri tarafından ortak kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁹ Buna karşılık Azerbaycan, Hazar'ın ulusal sektörlere ayrılması gerektiğini savunmuştur. Hazar'ın statüsü konusu, Rusya tarafından, bugün de petrol anlaşmalarının yerine getirilmesinde baskı aracı olarak sık sık kullanılmaktadır.

Azerbaycan petrolü üzerinde tekeline kaybeden ve Batılı şirketlerin bu kaynaklara uzanmasını engelleyemeyen Rusya petrol anlaşmalarında daha fazla pay alma ve Batı pazarına ulaştıracak

•••••
 • **Mali ve teknolojik açıdan**
 • **Batı ile rekabeti**
 • **kaybedeceği açıkça belli**
 • **olan Rusya petrol**
 • **anlaşmalarından pay alma**
 • **konusunda, politik baskı**
 • **araçlarını kullanarak**
 • **Azerbaycan'a baskı**
 • **yapmaya çalışmış,**
 • **mümkün olduğu ölçüde**
 • **anlaşmaları engellemeye**
 • **veya kendi çıkarlarının**
 • **daha iyi temsiline çaba**
 • **göstermiştir.**
 •••••

⁶⁷ Nesibli, "Azerbaycan'ın Geçmiş", s. 27.

⁶⁸ Nesibli, "Azerbaycan'ın Geçmiş", s. 27.

⁶⁹ Nesibli, "Azerbaycan'ın Geçmiş", s. 29.

boru hattının kendi ülkesinden geçmesini sağlamaya çalışmıştır. Mali ve teknolojik açıdan Batı ile rekabeti kaybedeceği açıkça belli olan Rusya, petrol anlaşmalarından pay alma konusunda, politik baskı araçlarını kullanarak Azerbaycan'a baskı yapmaya çalışmış, mümkün olduğu ölçüde anlaşmaları engellemeye veya kendi çıkarlarının daha iyi temsiline çaba göstermiştir. O dönemde Moskova'da yayınlanan bir raporda, Batılı şirketlerin bölgeye girişini yalnızca bölgedeki politik, ekonomik ve sosyal istikrarsızlığın engelleyebileceğine dikkat çekilmiştir.⁷⁰ Bu açıdan, daha 1993 Haziran'ında petrol anlaşmalarının öncelikli olarak Rusya ile imzalanmasını isteyen darbeci Albay Süret Hüseyinov'un Ekim 1994'te (o zaman Başbakanı) darbe girişiminde bulunması, iyi bir örnektir. Ayrıca Aliyev'e yönelik suikast girişimi yönündeki resmi iddialar veya Moskova'da bulunan eski Devlet Başkanı Mütellibov'un politik güç olarak gündeme getirilmesi de bu kabilden hususlar olarak kabul edilebilir.⁷¹ Aliyev Rusya'nın bu baskılarının kendisini iktidardan edecek yeni girişimlerine dönüşmemesi için bir yandan Batı'dan destek ararken, öte yandan Eylül 1994- Ağustos 1997 döneminde Yüzyılın Anlaşmasındaki %10 payın yanısıra, Rusya şirketi Lukoil'a Karabağ (Lukoil % 12,5 ve Lukoil AGİP ortaklığı % 45), Şahdeniz (%10) ve Yalama (% 32,4) gibi bazı petrol anlaşmalarında büyük paylar vermiştir.⁷²

Rusya'nın petrol konusunda ulaşmak istediği diğer bir amaç, Azerbaycan petrolünü Batı pazarlarına taşıyacak boru hattının kendi ülkesinden geçmesini sağlamak olmuştur. Rusya'nın *Yüzyılın Anlaşması* ile üretilcek petrolü kendi topraklarından geçirmesi yönündeki baskıları, ilk önce erken petrolün taşınması üzerinde yoğunlaşmıştır. Uzun süren görüşmelerden sonra, Rusya'nın erken petrolü yalnızca Bakü-Novorossyisk hattı ile taşıma girişimleri ABD'nin desteği ile engellenmiş, konsorsiyum 9 Ekim 1995'de erken petrolün Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossyisk hatları ile taşınması kararını almıştır.⁷³

⁷⁰ "Kaspiskaya İntiriga", *Izvestiya*, 19 Ekim 1994.

⁷¹ Aliyev'i suikast düzenlendiği iddiaları özellikle 1993-1998 döneminde resmi merciler tarafından sık sık dile getirilmiştir. Kaynak: Dönemin *Azerbaycan, Halk Gezeti* v.d.

⁷² "Twenty Contracts Signed Involving Thirty-three Companies", *Caspian Oil & Gas 2000*, 6-9 Haziran 2000.

⁷³ Söz konusu kararın 9 Ekim 1995'te, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) temsilcilerinin de ortak oyları ile en üst karar organı olan "Steering Committee"de kabulünden önce, 4 ve 8 Ekim 1995 tarihlerinde yalnızca yabancı şirketlerin temsilcilerinden oluşan (TPAO dahil) "Contractor Management Committee" toplantılarında, özellikle AIOC Başkanı Terry Adams, Türk tarafının "erken petrolün yalnızca Rus hattından taşınmaması ve hem de kuzey hem de batı (Supsa) alternatiflerinin eşzamanlı kullanılması" yönündeki yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Terry Adams bu karşı çıkışında "aslında kendilerinin de böyle düşündüğünü, ancak Azerbaycan tarafının Ruslardan korktuğu için, yalnızca Bakü-Novorossyisk hattını istediklerini; bu nedenle kendilerinin de zorunlu (!) olarak bu hat ile yetineceklerini" ifade etmiştir. Bunun üzerine toplantıya katılan Türk heyeti durumu Ankara'ya iletmiş, dönemin Başbakanı ve Başbakan Başdanışmanı devreye

Rusya ana petrolün Bakü-Ceyhan hattıyla taşınmasına da sürekli karşı çıkarak, esas petrol boru hattı için Bakü-Novorossyisk güzergahını önermiştir. Rusya'nın Bakü-Ceyhan'ı engelleme girişimleri Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan parlamentolarının ilgili boru hattını onaylanmasına, ABD'nin bu yöndeki desteğine rağmen sürmektedir. Bunun en son örneklerinden biri, Haziran 2000'de Lukoil AİOC'a bir mektup göndererek petrol anlaşmasında petrolün Bakü-Ceyhan'dan geçeceğine ilişkin bir yükümlülüğün bulunmadığını belirtmesidir.⁷⁴

Dış politikada aktif politika yürütme isteğini 2000 Ocak ve Nisan aylarında ilan edilen yeni Rus Güvenlik ve Askeri Doktrinleri ile ortaya koyan Rusya'nın yeni Devlet Başkanı Vladimir Putin, ülkesinin Azerbaycan petrolündeki etkinliğini daha da artıracakını; 21 Nisan 2000 tarihinde "Hazar bölgesinde Rusya'nın aktifleşeceği" açıklaması ile açıkça dile getirmiş ve 31 Mayıs 2000'de Yakıt ve Enerji eski Bakanı Viktor Kalyujni'yi Dışişleri Bakanı Yardımcısı ve Devlet Başkanı Hazar Temsilcisi olarak atamıştır.⁷⁵ Aynı günlerde Rusya'nın en büyük enerji şirketlerinden üçü, Gazprom, Lukoil ve İtera, Hazar'da ortak petrol şirketi kurduklarını açıklamışlardır.⁷⁶

d) Çeçenistan Sorunu

Azerbaycan-Rusya arasındaki ilişkilerin diğer bir boyutunu Çeçenistan sorunu oluşturmuştur. 1 Kasım 1991 yılında Rusya'dan bağımsızlığını ilan eden Çeçenistan Rusya için toprak bütünlüğü ve Kafkasya'da etkinliğini koruma yolunda önemli bir sınav olmuştur.⁷⁷ Devlet Başkanı Cevher Dudayev liderliğindeki Çeçenistan, Rusya'dan bağımsızlık yolunda girişimlerini güçlendirirken, Rusya yöneticileri ilk dönemlerde çöken imparatorluğun şoku ve içteki yönetim kademelerindeki kargaşa nedeniyle Çeçenistan'a doğrudan müdahale edememiş, bağımsızlık yanlısı Dudayev yönetimine karşı içte Doku Zavakayev ve Ömer Avturhanov'un başını çektiği Rus yanlısı muhalefeti desteklemekle yetinmiştir. Fakat Rusya yöneticilerinin 1993 Nisanında kabul edilen *Yakın Çevre Doktrini* ile çöküş şokunu atlatmasına

girmiştir. Konu en üst düzeyde tartışılmış ve ABD Yönetimi'ne iletilmiştir. ABD ve Türkiye Cumhuriyeti üst yönetimlerinin, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile görüşmeleri sonucunda, Aliyev AİOC'ye kendi tercihlerinin "yalnızca Rus hattı olmadığını, her iki hattın varlığının Azerbaycan için yaşamsal olduğunu" belirtmiştir. 9 Ekim 1995'te iki hattın birlikte kabulü, bu gergin ve zorlu görüşmeler sonrasında gerçekleşmiştir. (*Türk yetkililerle özel görüşme*)

⁷⁴ Michael Lelyveld, "Azerbaijan: Oil and Gas Problems Azerbaijan Contentions Issue With Russia", www.rferl.org/nca/2000/06/F.RU.00061631618.html

⁷⁵ www. ntv. com. tr., 22 Nisan 2000 ve Putin'den Yeni Atamalar", *Radikal*, 1 Haziran 2000.

⁷⁶ "Putin BDT'yi Topluyor", *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 2000.

⁷⁷ Ergünöz Akçora, *Geçmişten Günümüze Çeçenler*, İstanbul, Turan yayıncılık, 1996, s. 76.

Çeçenistan muhalefetinin Dudayev iktidarı karşısında başarısızlığı da eklenince Rusya'nın bölgeyi kaybetmemesi için Çeçenistan'a doğrudan müdahale etmesi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 1994 Ağustosunda Çeçenistan'daki durumun gerginleşmesinin ardından, 11 Aralık 1994'te Rus Ordusunun Çeçenistan'a girmesi ile birinci Çeçen-Rus savaşı başlamıştır.⁷⁸ Dikkati çeken bir husus da, Çeçenistan'da Rus aktivitesinin artmasının Azerbaycan'ın Batılı petrol şirketleri ile görüşmelerin sonuçlanmasının (20 Eylül 1994) hemen ardından gelmesidir. Aralık 1994'ta başlayan, 1996 yılının sonuna kadar süren savaşa "Grozni'yi iki saatte alırız" anlayışı ile giren Rusya bu savaşı kaybetmiş ve 1 Aralık 1996'da Rus ve Çeçen yetkililer arasında imzalanan Hasavyurt Anlaşması ile savaş sona ererken, Çeçenistan'ın statüsü konusu 31 Ağustos 2001 tarihine ertelenmiştir.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Çeçenistan boyutunun ortaya çıkması Çeçenistan'da iktidara bağımsızlık yanlısı Cevher Dudayev'in ve Azerbaycan'da da AHC'nin gelmesi ile gündeme gelmiştir. Rusya'nın bölgede egemenliğini sağlama çabalarına karşı olan her iki yönetim Kafkasya halklarını Rusya'ya karşı bir araya getirecek **Kafkas Evi** projesinin gerçekleştirilmesi ve Gürcistan ve Ermenistan'ın burada yer alması için çaba göstermişlerdir.⁷⁹ Elçibey'in iktidardan düşmesi ve Rusya'nın Kafkas ülkelerine yaptığı baskı ışığında **Kafkas Evi** projesi gündemden düşmüştür.

Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkilere Çeçenistan sorunu farklı bir biçimde, Çeçenistan'da 1994-1996 döneminde süren birinci Çeçen-Rus savaşı ile bu kez çok aleni şekilde girmiştir. Birinci Çeçen-Rus savaşı boyunca Rusya, Çeçenlerin Azerbaycan tarafından desteklendiğini iddia etmiş; Azerbaycan ise, bunu reddetmiştir. Rusya'nın bu iddiası ihracatının yüzde 70'ni bu ülkeye yapan Azerbaycan'a 3 yıl süren tek taraflı ve ilan edilmemiş ekonomik ambargo uygulanması ile sonuçlanmıştır.⁸⁰ Birinci Çeçen-Rus savaşı Rusya-Azerbaycan sınırının

⁷⁸ Akçora, *Geçmişten Günümüze*, s. 82.

⁷⁹ *Kafkas Evi* projesi ve Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesi veren halklarına destek verilmesi hususu Azerbaycan Halk Cephesinin Ocak 1992'de kabul ettiği programında da yer almıştır. (*AHC Meramname ve Nizamnamesi*, I. Siyasi Bölüm, madde 8, s.8). Rusya'nın egemenlik çabalarına karşı Kafkasya'nın bütün halklarının dayanışması ve Azerbaycan için aynı zamanda Rusya ile sınıra tampon bölge oluşturma anlamına gelen *Kafkas Evi* projesinin gerçekleştirilmesi için dönemin Azerbaycan, Gürcistan ve Çeçenistan yönetimleri istekli olurken Ermenistan bu öneriye yanaşmamıştır. (Kaynak: *Azerbaycan Halk Cephesi Partisi Başkanı Ebülfaz Elçibey'in 14 Nisan 2000'de Ankara'daki Türk Dil Kurumu konferans salonunda yaptığı konuşma*.) Hatta, rahmetli Elçibey kendileriyle 2 Ekim 1999'da Bakü'de yaptığımız görüşme sırasında Ekim 1992'deki Moskova ziyareti sırasında Yeltsin'e Çeçenistan sorununun çözümünde arabuluculuk yapma önerisinde bulunduğunu, fakat bu önerinin kabul edilmediğini belirtmiştir.

⁸⁰ Kuluyev, "Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi", s. 202.

güvenliği konusunda Rusya'nın duyarlılığını daha da artırmasını gündeme getirmiştir. Azerbaycan yönetimi, Rusya'nın bu duyarlılığına önem vermiş; bu tutumunu, Bakü'yü sık-sık ziyaret eden Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanı Nikolayev'le görüşmelerinde dile getirmiştir. Aliyev yönetimi, Nikolayev'in Şubat 1996'da gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, iki ülke sınırlarının ortak teftişi konusunda anlaşma imzalamış ve Aliyev anlaşmanın imzalanmasının ardından yapılan basın toplantısında yaptığı açıklamada "Azerbaycan'ın Rusya'yla sınırların iyi korunması ve bu sınırların ülkelerimiz arasında işbirliğinin güçlenmesine hizmet etmesinde yarar gördüğünü, ülkesinin bu sınırlardan Rusya'yı tehdit edebilecek gelişmeleri önlemeye gayret edeceğini, sınırların güvenliği ve Rusya'ya yabancı gücün girmemesi için gerekli önlemleri alacaklarını söylemiştir.⁸¹

1996'da Rusya ve Çeçenistan arasında imzalanan Hasavyurt Anlaşması ile, Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkilerde Çeçenistan sorunu gündemden çıkmış, esasen bu sorundan kaynaklanan Rusya'nın tek taraflı ekonomik ambargosu aşamalı olarak kaldırılmıştır.

İlişkilerde Çeçenistan boyutunun veya bütünlükte Kuzey Kafkasya boyutunun yeniden gündeme gelmesi, Ağustos 1999'daki Dağıstan olaylarının ve ardından, Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadele gerekçesini kullanarak Çeçenistan'a saldırması ile başlamıştır. Bu dönemde, Rusya, bir yandan Azerbaycan'dan "uluslararası terörizmle mücadelede" destek isterken, öte yandan Azerbaycan'ı Çeçenlere destek verdiği gerekçesi ile suçlamıştır.

Rusya'nın Dağıstan olayları karşısında Azerbaycan'ın desteğini kazanma yönündeki isteğini Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov, 2 Eylül 1999 tarihinde Bakü'de yaptığı açıklamada, "Rusya'nın Azerbaycan gibi bölgede istikrar ve güvenlik istediğini, fakat Dağlık Karabağ, Abhazya ve Kuzey Kafkasya sorunlarının bunu

.....
**1996'da Rusya ve
 Çeçenistan arasında
 imzalanan Hasavyurt
 Anlaşması ile, Azerbaycan
 ve Rusya arasındaki
 ilişkilerde Çeçenistan
 sorunu gündemden
 çıkmış, esasen bu
 sorundan kaynaklanan
 Rusya'nın tek taraflı
 ekonomik ambargosu
 aşamalı olarak
 kaldırılmıştır.**

⁸¹ Kuluyev, "Rusya'nın", s. 201.

engellediğini, sorunların ortak bir işbirliği içinde çözülmesi gerektiği"ni söylemiştir. Aliyev de, gerek Kuzey, gerekse Güney Kafkasya'daki sorunların çözümünde Rusya ile aynı düşüncede olduklarını ifade etmiştir.⁸²

Moskova'nın bölge ülkelerinden özellikle terörizm ile mücadelede destek istemesi, İvanov'un Bakü ziyaretinin ardından Yeltsin ile görüşmesi sonrası yaptığı açıklamada da dile getirilmiştir.⁸³ Benzeri şekilde Putin, 15 Eylül 1999'da BDT Savunma Bakanları Toplantısı'ndaki konuşmasında "terörizmin ve radikalizmin uluslararası boyut kazandığını, bunun işbirliği ile önlenileceği bu anlamda Rusya'nın Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile ortak tutumunun belirlenmesini istediğini" belirtmiştir.⁸⁴

Öte yandan Rusya, Çeçenlere yardım ediyor gerekçesi ile Azerbaycan'a baskı yaparak Çeçenistan konusunda işbirliğini zorlamaya çalışmıştır. Örneğin, ilk olarak Duma Başkanı Gennadi Selezniyov, Vahabilerin Gürcistan ve Azerbaycan'dan silah aldığını belirtmiş, daha sonra Duma Savunma Komisyonu Başkanı Roman Popkoviç, 14 Eylül 1999 tarihinde Rus özel kanalı NTV'ye yaptığı açıklamada "Dağıstan'da savaşan Vahabilere Türkiye ve Gürcistan'dan silah yardımı yapıldığını, Dağıstan'da savaşan yasadışı güçlerin Azerbaycan ve Abhazya'daki üslerde eğitim gördüğünü, Rusya'nın bu ülkelerle ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi ve sınırlarını kapatması gerektiğini" söylemiştir.⁸⁵ Rusya Devlet Gümrük Komitesi Temsilcisi Aleksandır Romanenko da, yaptığı basın açıklamasında yasadışı silah ve askeri malzemenin Dağıstan'a geçişini önlemek için Gürcistan ve Azerbaycan sınırlarının kontrollerini arttırdıklarını belirtmiştir.⁸⁶ Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik suçlamaları söylemden öteye gitmiş ve bir Rus askeri uçağı, 1 Ekim 1999'da Azerbaycan'ın kuzeyindeki Zakatala rayonunun Gıdır köyünü bombalamıştır.⁸⁷ Ancak Rusya Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Anatoli Kornukov olayı yalanlamıştır.⁸⁸

⁸² *Azerbaycan*, 3 Eylül 1999.

⁸³ *525-ci Gezete* (Gazeta), Bakü, 17 Eylül 1999.

⁸⁴ *525-ci Gezete* (Gazeta), Bakü, 17 Eylül 1999.

⁸⁵ *525-ci Gezete*, 15 Eylül 1999.

⁸⁶ *525-ci Gezete*, 15 Eylül 1999. (Aleksandır Romanenko'nun sözkonusu açıklamaları karşısında, Azerbaycan Ulusal Güvenlik Bakanlığı yaptığı açıklamada, Popkoviç'in yaptığı açıklamaların yanlış ve sorumsuz olduğunu belirtmiş, Musavat Partisi Politik İlişkiler Sekreteri Sulheddin Ekber, Rus yetkililerinin son açıklamalarının Azerbaycan'a yönelik politik atak gibi değerlendirmiş, iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) temsilcisi Seyavuş Nevruzov, Popkoviç'in açıklamalarının iftira olduğunu Rusya'nın Dağıstan'daki bağımsızlık mücadelesini kendisi gibi diğer Kafkasya ülkelerinin de terörizm diye kabul etmesini amaçladığını ifade etmiştir.)

⁸⁷ www.interfax.ru. 2 Ekim 1999.

⁸⁸ www.kavkaz.org. 2 Ekim 1999.

Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Blokhin ise konu ile ilgili yaptığı açıklamada "bombayı kaybettiklerini" belirtmiş, "bu nasıl olur?" sorusuna cevaben "ABD'nin de Makedonya'da bomba kaybettiğini" hatırlatmıştır.⁸⁹

Kuzey Kafkaslardaki gelişmeler, ülke bazında Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik baskılarını artırırken; bu baskılar, Rusya'da yaşayan ve çalışan, sayıları Azerbaycan resmi rakamlarına göre 800 bin, bazı rakamlara göre 1,5 milyon olan Azerbaycanlılara da yansımıştır.⁹⁰ Rusya yöneticileri 31 Ağustos 1999'dan itibaren Moskova'da gerçekleştirilen patlamalar ve Rusya'nın bazı kentlerindeki terör eylemlerinin ardından güvenlik gerekçesi ile alınan önlemler çerçevesinde, özellikle "çerme'lere" karşı ciddi önlemler almış, bunlar görüldükleri an polis tarafından kontrol edilmişler, bazen gözaltına alınmışlar, sık sık sınır dışı edilmişlerdir.⁹¹ Bu baskılar, Azerbaycan basınında sık sık dile getirilmiş, hatta bu baskıların ölümlerle sonuçlandığına ilişkin haberler yer almıştır. Bu haberlerde son iki sene içinde Rusya'da bulunan Azerbaycanlılardan yaklaşık 600'ünün öldürüldüğü, yaşadıkları evlere saldırılar yapıldığı, günlerce polis karakollarında tutuldukları ve paralarının alındığı ifade edilmiştir.⁹² Rusya'da Azerbaycanlılara karşı yapılan bu baskılar karşısında Azerbaycan Parlamentosu, 5 Ekim 1999'da yaptığı açıklamada, "etnik köken itibariyle Azerbaycanlı olanların haklarının ihlal edilmesini kesin biçimde kınamış ve Avrupa Konseyi üyesi Rusya'nın, "insanların etnik kökeni nedeniyle haklarının ihlal edilemeyeceğine" ilişkin uluslararası norma uyması gerektiğini belirtmiştir.⁹³

Rusya'da Azerbaycanlılara yönelik baskılar ve Azerbaycan'a yönelik asılsız suçlamalara Zakatala'daki bombalama olayı da eklenince bu konuda açıklamalarda bulunan Azerbaycan Halk Cephesi Partisi Başkanı Birinci Yardımcısı Ali Kerimov, Kuzey Kafkaslardaki olayların bir amacının da, Azerbaycan'ı bu olayların içine çekmek olduğunu ve Rusya tarafının Avar ve Lezgi bölücülerini silahlandırmasının da bu planın bir parçası olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴ Ayrıca, muhalefet, iktidar-

⁸⁹ "Rusya Azerbaycan'ı Bombaladı", *Azadlıq*, 02-04. Ekim 1999.

⁹⁰ *Yeni Müsavat*, 17 Eylül 1999.

⁹¹ Çerme(esmer) Rusya'da Kafkasyalılara fizik görünüşleri nedeniyle verilen, biraz da hakaret içeren genel bir nitelendirme. Çeçenistan olayları nedeniyle bu nitelendirme daha çok müslüman Çeçenler ve Azerbaycanlılar için kullanılmaya başlanmıştır. 1996 yılında Rusya'da yapılan bir kamuoyu araştırmasında Rusya'da sevilmeyen milletler içerisinde Çeçenler birinci sırayı alırken onları Azerbaycanlılar takip etmiştir. Kaynak: Azer Mursaliyev, "Politika Rossii na Kavkaze" *III ERA*, No. 1, 1996, Bakü, s. 15.

⁹² "200 Nolu Yük", *Yeni Müsavat*, 17 Eylül 1999.

⁹³ *İnterfax*, 6 Ekim 1999'dan aktaran www.kavkaz.org/news.

⁹⁴ Radyo Svaboda'den aktaran www.kavkaz.org/news/oktober/news_07_10.html

dan daha radikal önlemler almayı talep etmiş, askeri kuvvetleri alarma geçirmeyi önermiş, bazı muhalefet temsilcileri Azerbaycan-Gebele'de bulunan ve yasal statüsü halen de belli olmayan Rus askeri radar üssünde bulunan Rus ordusu askerlerinin çıkarılması ve üssün kapatılmasının parlamentoda görüşülmesini talep etmişlerdir.⁹⁵

Azerbaycan'ın Kuzey Kafkaslardaki olaylara resmi tepkisi Rusya'yı gücendirecek davranışlar içine girmemek şeklinde olmuştur. Aliyev 2-3 Eylül 1999 tarihinde Bakü'yü ziyaret eden Rus Dışişleri Bakanı İvanov'la görüşmesinde Rusya'nın toprak bütünlüğünü desteklediklerini belirterek, 21 Eylül'de Rusya Federasyonu Enerji ve Yakıt Bakanı Viktor Kalyujni ile görüşmesinde de "Dağıstan bizim yakın komşumuzdur ve biz onu Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak kabul ediyoruz. Terörizm ve ayrılıkçılığa karşıyız. Rusya Federasyonu'nun parçalanmasını istemiyoruz." açıklamasını yapmıştır.⁹⁶ Resmi tutumun böyle olmasına rağmen, yönetim içinden bazı aykırı sesler de çıkmıştır. Örneğin, Ağustos ayında, Haydar Aliyev'in Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade, "Çeçenlerin ve Dağıstanlıların mücadelesini ulusal bağımsızlık mücadelesi olarak kabul etmek gerekir. Rusya Federasyonu imparatorluk varisi mi, yoksa demokratik bir devlet mi kurmak istediğini belirlemelidir. Eğer ikinci tercihi seçerse, Rusya Federasyonu'nun Kafkasya politikasını değiştirmesi gerekir" açıklamasını yapmıştır.⁹⁷

Azerbaycan'ın Çeçenlere yardım ettiği ve Çeçenlere yardım koridoru rolünü oynadığı yönündeki açıklamalar Ocak 2000'de ilişkilerdeki gerginliği tırmandırmıştır. 7 Ocak 2000'de Rusya Savunma Bakanlığı,

⁹⁵ www.kavkaz.org./....., Gebeleda bulunan askeri radar üssü yaklaşık 100 Rus askerinin bulunduğu ve ayda 10 milyon dolarlık enerji tüketen (28 Şubat 1999 Nezaşisimaya Gazeta) askeri tesisidir. Yasal statüsü henüz belli olmayan bu üsse Azerbaycan yetkilileri girememekte ve bu üssün eski SSCB ve şimdiki Rusya'nın Ortadoğu'daki kulağı olduğu iddia edilmektedir.

⁹⁶ 525-ci Gezete, 22 Eylül 1999. (Rusya'nın bölgede tek güç olarak kalmasını da istemeyen Aliyev, 9-10 Ocak 2000'de Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarette, Rusya'nın Kafkasya'da çıkardığı sorunlar karşısında Türkiye'nin daha aktif olmasını ve özellikle askeri destek sağlamasını istemiştir. Bunu özellikle, Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçecek olan Bakü-Ceyhan Boru Hattı'nın korunması ve bölgedeki istikrarsızlığın Bakü'ye kaymaması için istemektedir. Kaynak: "Caucasian Strife and Caspian Oil II", *CSIS Caspian Energy*, 14 Ocak 2000).

⁹⁷ *Azadlıq*, 21-23 Ağustos 1999. (Dağıstan olayları karşısında muhalefette bulunan Musavat Partisi (MP) Başkanı İsa Kamber, Kuzey Kafkasya'daki olayların Rusya'nın sorunu olduğunu ve bunun merkez ile federasyon arasında yanlış ilişkilerin bir sonucu olduğunu; Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHCP) dış ilişkilerden sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Asım Mollazade, Rusya'nın Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde askeri çıkarlara ağırlık vermesinin kendisine de zarar verdiğini; Azerbaycan Milli İstiklal Partisi (AMİP) Başkanı Etibar Hüsenli (eski soyadı Memedov'dur), Dağıstan'daki çatışmanın büyümesi durumunda dolayılı olarak Azerbaycan'ın ekonomik ve politik olarak etkileneceğini; Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi (ASDP) Başkanı Zerdüş Alizade, olayları Dağıstan'daki sosyo-ekonomik kriz ile ilişkilendirerek, krizin temel sorumlusu olarak Rusya'nın yanlış politikası olduğu yolunda açıklamada bulunmuştur (*Azadlıq*, 10 Ağustos 1999). Muhalefetin önemli bir kısmının birleştiği Demokratik Kongre Kurumu adına bir açıklama yapan İsa

yayınladığı resmi açıklamada, "Çeçenistan'da uzun süreli savaşı sürdürmesi için Azerbaycan'da üs oluşturulduğu" iddiasına yer vermiş, buna karşılık, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, "iddianın yalan ve büyük bir provokasyon" olduğunu belirtmiş ve Rusya tarafı Azerbaycan karşıtı propagandaya son vermeye çağırılmıştır.⁹⁸ Bu açıklamanın yapıldığı günlerde, Çeçen web sitesinde yer alan, Putin'in "Rus ordusunun muhtemel bir Güney Kafkasya askeri çıkarması için hazırlıklı olması" konusundaki 7 Ocak 2000 tarihli gizli emri olduğu yönündeki haberler, bölge devletleri Azerbaycan ve Gürcistan'ın liderlerinde rahatsızlık yaratmıştır.⁹⁹ Gürcistan Devlet Başkanı'nın Basın Sekreteri Vahtang Abaşidze'nin sözkonusu karar konusunda Şevardnadze ve Aliyev arasındaki "özel telefon görüşmelerinde" bulunduğunu açıklaması durumun ciddiyetini ortaya koymuştur.¹⁰⁰ Bunun ardından Şevardnadze'nin kendisi diplomatik bir açıklama yapma zorunluluğu duyarak "ciddi yönetimlerin büyük bir savaşı doğuracak" bu tür bir kararı almasının mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁰¹ Rusya'nın bu saldırı tehlikesi Aliyev tarafından da ciddiye alınmış olacak ki, o da 9 Ocak'ta Ankara'ya iki günlük ani bir ziyaret yaparak Kafkasya'daki son gelişmeleri Cumhurbaşkanı Demirel'le görüşmüştür.¹⁰² Ziyaretin resmi gerekçesi olarak Bakü-Ceyhan gümrük tarifelerinin görüşülmesi gösterilmesine rağmen, Aliyev'in Türkiye Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile de görüşmesi, ayrıca bu ziyaretin ardından Demirel'in Gürcistan'a giderek Kafkas İstikrar Paketi önerisinde bulunması, Güney Kafkasya ülkelerine Rusya'nın askeri çıkarma yapabileceği olasılığının ciddiye alındığını bir işareti olarak kabul edilebilir.

Öte yandan Aliyev, 24-25 Ocak 2000'de Moskova'da yapılan BDT zirvesinde Azerbaycan'da Çeçen üslerinin gerçekten var olup olmadığını saptamak için Putin'e Azerbaycan'a bir inceleme grubu göndermesini önerdiğini belirtmiştir.¹⁰³

Rusya'nın Çeçenistan'daki göreceli askeri başarıları, Azerbaycan'ın Çeçenistan'a yardım iddialarını kesin dille reddetmesi, Rusya'nın eski SSCB mekanındaki ülkelerle BDT çerçevesinde ilişkilerini geliştirme

Gember de, Dağıstan'daki olaylardan rahatsız olduklarını ve bölgedeki Rus silahlı gücünün arttığını belirtmiştir. Kaynak: Azadlıq, 19 Ağustos 1999).

⁹⁸ www.kavkaz.org. 09 Ocak 2000.

⁹⁹ www.kavkaz.org. 13 Ocak 2000.

¹⁰⁰ prime-news.com.ge/daily/2000-15-01/dr.htm.

¹⁰¹ prime-news.com.ge/daily/2000-17-01/dr.htm.

¹⁰² www.trt.net.tr. 9 Ocak 2000.

¹⁰³ www.trt.net.tr. 26 Ocak 2000.

girişimleri ve Aliyev'in bu girişimlere genelde olumlu baktığını sık sık dile getirmesi sonucu Kuzey Kafkasya olayları nedeniyle iki ülke arasında artan gerginlik azalmaya başlamıştır.

6. Putin Rusya'sının Dış Politikası ve Azerbaycan

SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde Rusya, Güney Kafkasya'da geleneksel etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını güçlendirme yolundaki artan girişimleri, 1994-1996 dönemindeki Birinci Rus-Çeçen Savaşının Çeçenlerce kazanılması, Batının bölgeye giderek daha fazla ekonomik, siyasi ve hatta askeri etkinlik oluşturma girişimlerinde bulun-

ması, Rusya'yı Güney Kafkasya'da gerileme, hatta genel olarak tüm Kafkasya'da etkinliğini kaybetme noktasına getirmiştir. 1993-1999 döneminde Rusya'nın ciddi ekonomik sorunları ve bunları çözemeyen istikrasız yönetim yapısı, bu ülkenin diğer yayılma bölgelerinde olduğu gibi Kafkaslarda da gerilemesinde en önemli etken olmuştur.

Sürekli gerileyen ve güç kaybeden Rusya'da Başkan Yeltsin'in 9 Ağustos 1999'de Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Vladimir Putin'i Başbakan görevine ataması ve halefi ilan etmesi ile yeni bir dönem başlamıştır.¹⁰⁴ Güçlü devlet söylemi ile öne çıkan Putin, Duma'da yaptığı konuşmada, Rusya'nın dış politika alanındaki temel tercihlerinin yurtdışındaki Rusların ve Rusya'nın yakın ve uzak çevredeki çıkarlarının korunması olacağını belirtmiştir.¹⁰⁵ Yeni yönetim, Rusya'nın Kafkaslar bölgesindeki geleneksel etkinliğini tekrar tesis etme yönünde en önemli engellerden biri olarak gördüğü Kuzey Kafkasya'daki İçkerya-Çeçenistan Cumhuriyetinde denetimi yeniden sağlama girişimlerine başlamıştır. Birinci savaştaki yenilgiyi hazmedemeyen ve Kafkaslarda etkinliğinin sürdürme yolunda büyük bir yara alan Rusya yeni Başbakanı Putin'in önderliğinde birinci savaşa oranla daha organize ve

¹⁰⁴ İrade Ağayeva, "Yeltsin Halefini Açıkladı", *Azadlıq*, 10 Ağustos 1999.

¹⁰⁵ "Vladimir Putin Govarit o Glavnim. İz Vustuplenie v Gosudarstvennoy Dume 16 Avgusta" (Vladimir Putin Temel Meseleler Konuşuyor. 16 Ağustos'daki Duma Konuşmasından. Kaynak: www.rg.ru/anons/arc_1999/0817/11.htm).

planlı olan ve birinci savaşta kaybettiği propaganda savaşını kazanarak ikinci savaşı başlatmış ve Çeçenistan'ın büyük bir kısmını işgal etmiştir.

31 Aralık 1999'da Yeltsin'in istifasının ardından Devlet Başkanı Vekili görevini de yürüten Putin'in sürekli kullandığı "etkin devlet yönetimine, liberal ekonomiye sahip ve dış politikada özellikle eski SSCB coğrafyasındaki mevzileri geri alma iddiasında olan Rusya devleti" söylemi 10 Ocak 2000 tarihinde ilan edilen yeni güvenlik doktrini ile resmîyet kazanmıştır.¹⁰⁶

Yeni güvenlik doktrininde, uluslararası prensiplere uygun olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde Rusya menfaatlerine uygun düşen entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesi; küresel ve bölgesel iktisadi ve siyasi yapılara Rusya'nın bütün haklara sahip olarak katılması; yurtdışındaki Rusya vatandaşlarının hukuki hak ve menfaatlerinin korunması, bu amaçla siyasi, iktisadi ve diğer karakterli tedbirlerin alınması, temel dış politika amaçları olarak ele alınmıştır.¹⁰⁷

Yeni güvenlik doktrinine uygun olarak, Rusya, Azerbaycan'la ilişkilerinde temel çerçevenin BDT olması yönünde çaba göstermektedir. Bu bağlamda, Aralık 1999'da Bakü'yü ziyaret eden BDT Genel Sekreteri Yuri Yarov, BDT'nin Karabağ sorununun çözümüne ilişkin Minsk Grubu görüşmelerine katılma önerisi yapmış, fakat Aliyev bu öneriyi reddetmiştir.¹⁰⁸ Rusya'nın BDT'yi ikili ilişkilerde temel çerçeve yapma girişimi, 24-25 Ocak 2000'de Moskova'da yapılan BDT zirvesinde de ortaya çıkmıştır. Zirvede, BDT tarihinde ilk kez 5 yıllık ekonomik gelişim planı kabul edilirken, bu kuruma ekonomik ve politik işlevsellik kazandırılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır.¹⁰⁹ Rusya'nın BDT'ye işlevsellik kazandırma çabaları 21 Haziran'da Moskova'da yapılan son BDT zirvesinde de sürmüştür. Bu zirvede BDT bünyesinde merkezi Moskova'da bulunan Antiterör Merkezi kurulmuştur.¹¹⁰

Rusya'da, kararlı bir politikacı görüntüsünü veren Putin'in iktidar gelmesinin ardından şekillenen BDT'yi güçlendirme politikası, öteden

¹⁰⁶ "Kontsepsiya Natsionalnoy Bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Doktrini)", *Nezavisimaya Gazeta*, Voennye Obezrenie eki, sayı 46 (169), 26 Kasım 1999.

¹⁰⁷ "Kontsepsiya Natsionalnoy"

¹⁰⁸ Asya Gadjiyade, "Sammit SNG Perenesen na Pyat Dney (BDT Zirvesi Beş Gün Ertelendi)", *Nezavisimaya Gazeta*, 24 Aralık 1999.

¹⁰⁹ "Summit of Former Soviet Republics Set to Boost Putin's Status", *Associated Press*, 25 Ocak 2000.

¹¹⁰ www.ans-dx.com, 22 Haziran 2000.

beri bu kuruma mümkün olduğu ölçüde mesafeli yaklaşan Azerbaycan yönetiminin bu ihtiyatlı tavrında bazı farklılıkları beraberinde getirmiştir. Örneğin, Aliyev, 24-25 Ocak Zirvesinin ardından, BDT'nin politik geleceğinin olduğuna inandığını ve SSCB'nin varisi olan Rusya'nın Kafkasya'da tarihi sorumluluklarının olduğunu dile getirmiştir.¹¹¹ Bu zirvenin ardından 28-30 Ocak 2000 tarihlerinde Tiflis'te yapılacak GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova) Savunma Bakanları zirvesi aniden ertelenmiştir.¹¹²

Aliyev daha kararlı gözükken yeni Rusya yönetiminin BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirmesi çabalarına daha da ihtiyatlı yaklaşmış, bu ülkenin yeni yönetimini kızdırmamak için BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirmeyi olumlu bulduğunu sık sık belirtmiştir. Yalnız dikkati çeken bir nokta, Azerbaycan'ın, BDT çerçevesinde özellikle, askeri alanda mesafeli davranmayı sürdürmesi ve BDT'nin siyasi anlamda bir uluslararası temsil kurumuna dönüşmesini kabul etmemesidir. Bu çerçevede Azerbaycan yönetimi, Ocak'taki zirvede BDT Askeri İşbirliği Koordinatörlüğüne Rusya'nın önerdiği radikal General Leonid İvaşov'un getirilmesini Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan ve Moldova ile birlikte engellemiş ve 21 Haziran'daki BDT zirvesinde de BDT'ye uluslararası arenada temsil yetkisi verilmesine karşı çıkmıştır.¹¹³ Aliyev yönetimi, Rusya'yı, zaman zaman kendi denge politikasının bir unsuru olarak Batıya karşı kullanmış, Batıdan demokrasi ve insan hakları konusunda muhalefete baskı yapması nedeniyle eleştiri geldiği zaman Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmekten bahsetmiş; Başbakan Birinci Yardımcısı Abbas Abbasov, iki ülke arasında iyi ilişkileri geliştirmek için Moskova'da üst düzey yetkililerle görüşmeler yapmıştır.¹¹⁴

Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkiler sürecinde Putin'in 9-10 Ocak 2001 tarihlerinde Azerbaycan'ı ziyaret etmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilanının ardından ilk kez bir Rusya Devlet Başkanının ülkeyi ziyaret etmesi bu bağımsızlığı Rusya

¹¹¹ www.trt.net.com.tr. 28 Ocak 2000.

¹¹² *Nezavisimaya Gazeta*, 29 Ocak 2000.

¹¹³ *Nezavisimaya Gazeta*, 25 Ocak 2000. ve www.ans-dx.com. 24 Haziran 2000. (Rusya Savunma Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Daire Başkanı görevinde bulunan General Leonid İvaşov, Rusya'nın Priştina havaalanına çıkarma yapmasını aktif biçimde desteklemiş ve Rusya'nın üçüncü dünya savaşına da mal olsa geri çekilmesini savunmuştur. General İvaşov Gürcistan'dan Ağustos 2000'de boşaltılmaya başlanan Rus askeri üsleri konusunda da dönemin bölge ve Rus basınına sık sık Gürcistan'a karşı tehdit içeren demeçler vermiştir.

¹¹⁴ www.ans-dx.com. 1 Mayıs 2000. (29 Nisan 2000'de muhalefetin yaptığı gösterilerin iktidar tarafından zor kullanılarak bastırılması üzerine 5 Mayıs'ta ABD Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan iktidarını eleştiren bir açıklama yayınlamıştır. Kaynak. www.ans-dx.com. 6 Mayıs 2000).

devletinin içine sindirildiğinin fiili göstergesi olmanın yanısıra, 20. yüzyıla girerken büyük güçlerin temel çatışma alanlarından biri olarak öne çıkan Kafkaslar bölgesinde giderek zayıflayan etkinliğini güçlendirme girişimidir.¹¹⁵ Rus dış politikasına Putin'le gelen yeni pragmatik anlayışın egemen olduğu ve "enerji diplomasisi" tanımını hak edecek dış politika anlayışı, Rusya'nın Ermenistan merkezli klasik askeri denetim anlayışına dayanan Kafkaslar politikasına bazı açılımlar getirme zarureti doğurmuştur.¹¹⁶

Sonuç

SSCB'nin çöküşü ile ortaya çıkan yeni devletlerden biri olan Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkileri son iki yüz yılda eyalet-merkez düzleminde gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde işgale uğrayan Azerbaycan, zengin petrol kaynakları nedeniyle önemini daha da artırmıştır. Rusya, Azerbaycan üzerindeki mutlak egemenliğini SSCB'nin 1991 yılında çökmesi ile kaybetmiştir. Rusya, bağımsızlık kazanan Azerbaycan'da geleneksel siyasi, ekonomik ve askeri etkinliğini korumak için çeşitli araçlar kullanmıştır. Mütellibov döneminde Azerbaycan iktidarı Rusya ile beraber olma arzusunu her fırsatta gerçekleştirmeye çalışırken, sonraki dönemde AHC iktidarı, Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikası uygulamış, bu kapsamda Rus ordusu ülkeden çıkarılmış, BDT üyeliği reddedilmiş, Rusya petrol görüşmelerinde devre dışı bırakılmış ve iki ülke arasında eşit koşullara dayalı ilişkiler geliştirmeye çalışılmıştır. AHC iktidarının bu politikası imparatorluğun savaşı çöküşünün ardından şoka giren Rusya devlet yetkilileri tarafından, iktidarda Rusya'ya demokrasi getirme iddiasında olan Yeltsin olmasına rağmen, büyük tepkilerle karşılanmış ve Karabağ sorunu, içteki muhalefet kullanılarak AHC iktidarı üzerinde baskı kurulmaya çalışılmıştır. 1993 Nisan'ında Rusya'nın, eski SSCB coğrafyasında özel hakları olduğunu ifade eden Yakın Çevre Doktrini ilan etmesi ile, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde tansiyon artmış ve Rusya destekli 4 Haziran 1993 darbesi ile Elçibey (AHC) iktidardan düşürülmüştür.

Darbenin ardından iktidara gelen Aliyev yönetiminin politikası Rusya'nın kızgınlığını yatıştırmak ve zamanla Batı'ya yaklaşmak biçim-

¹¹⁵ Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bakınız: Sinan Oğan-Hasan Kanbolat, "Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin'in Azerbaycan Ziyareti", *Stratejik Analiz*, sayı 10, Şubat 2001, s. 34-41.

¹¹⁶ Yeni Rus dış politika anlayışı konusunda kapsamlı bir çalışma için bakınız: Nazim Cafersoy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, sayı 8, Aralık 2000, s. 52-61 ve C. Celal Oğuz, "Bir Anka Kuşunun Ayak Sesleri mi?: V. Putin'in Bir Yıllık İcraatlarının Genel Bir Değerlendirilmesi", *Stratejik Analiz*, sayı 10, Şubat 2001, s. 48-56.

minde özetlenebilir. Bu dönemde, Rusya'ya bazı tavizler verilse de, Rusya Azerbaycan'da geleneksel etkinliğini kuramamış, Azerbaycan, Türkiye'ye ve Batılı ülkelere yakınlaşma politikasında önemli mesafe alarak Rusya'yı dengelemiştir. Batılı petrol şirketleri ile değeri on milyarlarca dolarla ifade edilen 20 petrol ve doğal gaz anlaşması imzalamış; Rusya ile ikili ilişkileri geliştirirken Batıya doğru da ciddi adımlar atmıştır. SSCB'nin çöküşünün ardından ciddi siyasi ve ekonomik sorunlar yaşayan ve kötü yönetilen Rusya, Azerbaycan'da geleneksel etkinliğini kuramamış, mevzilerini Türkiye ve Batı'ya kaptırmaya başlamıştır.

Rusya, bütün cephelerde gerilemesi ile bağlantılı olan bu süreci, kararlı ve karizmatik politikacı imajı veren Putin ile durdurma çabasıdadır. Putin'in iktidara gelmesi ile Çeçenistan'a yapılan saldırıyı, yeni koşullara uydurulan ve eski SSCB coğrafyasındaki ülkelerle ilişkileri BDT çerçevesinde sürdürmeyi öngören yeni güvenlik doktrini, bu gerilemeyi önleme girişimleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu girişimler çerçevesinde Azerbaycan da, jeopolitik konumu ve zengin petrol kaynakları ile önemli yer işgal etmektedir. Bu önemsemenin en son kanıtı Putin'in Hazar bölgesinde daha aktif olacakları ifadesi ve bu bölgeye dışişleri bakan yardımcısı düzeyinde özel temsilcisi atmasıdır.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin önümüzdeki dönemdeki gelişiminde, 10 Temmuz 2000'de basına açıklanan Rusya'nın yeni dış politika doktrini etkili olacaktır.¹¹⁷ BDT ülkeleri ile ikili ve çoktarafli ilişkiler geliştirmeyi Rusya'nın ulusal güvenlik meselesi olarak tanımlayan ve Hazar bölgesini zengin enerji kaynakları ve Akdeniz'e çıkış noktası olması nedeniyle önemli bölgelerden biri olarak kabul eden yeni Rus dış politika anlayışı Hazar bölgesinin önemli ülkesi konumunda bulunan Azerbaycan'a yönelik yeni aktif girişimleri beraberinde getirmektedir. Putin'in Ocak 2001'deki Azerbaycan ziyareti de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Tarihsel süreç içerisinde 19. ve 20. yüzyıl başlarında iki kez Rusya işgaline uğrayan Azerbaycan'ın bir daha aynı kaderi paylaşması olanaksız gözükmektedir. Azerbaycan'da Rusya ile ilişkileri eşit ve iyi komşuluk ilişkilerinden daha farklı bir boyuta çekmek isteyen siyasal güçlerin yok denecek kadar zayıf olması, Rusya'nın mevcut durumu, değişen uluslararası dengeler ve Türkiye ve Batı açısından Azerbaycan'ın artan stratejik önemi sözkonusu kanyı pekiştirmektedir.

¹¹⁷ "Konsepsiya Vneşney Politiki Rossiyskiy Federatsii (Rusya'nın Dış Politika Doktrini)", *Nezavisimaya Gazeta*, 11 Temmuz 2000.